

Miðnámsrit

3

September 2014

Um blaðið

Góðu lesarar!

Í hesum blaði eru seks greinir. Allar hava samband miðnámskúlaøkið. Olav hevur tvær greinir við. Tann fyrri er um meting í undirvísing og læring. At meta um lærdóm er drívmeigin í læringini, verður ført fram. Tann seinna er um franska búskaparfrøðingin Cournot, ið man vera tann fyrsti, ið kom við einari teori um eftirspurning.

Sólfinn Hansen hevur týtt grein hjá Niels Ebrup úr donskum um floksstødd í 10. flokki. Kanning vísir, at floksstødd ávirkar próvtølini. Hetta evnið er eisini viðkomandi í Føroyum. Vit hava aftur brot úr søguni um miðnámskúlar í Føroyum. Hesa ferð hevur Rúni Heinesen skrivað um Tekniska Skúla í Klaksvík.

Alt fleiri næmingar, ið koma á miðnám, eru orðblindir; men tíbetur er hjálp at heinta. Martha W. Dalsgaard, sum er lærari í orðblindni, hevur skrivað grein um hetta. Í fyrsta Miðnámsriti tóku vit upp evnið føroyskar lærubøkur. Hesa ferð hevur Tórður skrivað um lærutilfar ella vantandi føroyskt lærutilfar í støddfrøði.

Blaðstjórn: Olav Absalonsen og Tórður Johannesarson

Innihaldsyvirlit

Meting í undirvísing og læring, Olav Absalonsen	3
Floksstøddin ávirkar próvtølini, Niels Ebrup, Sólfinn Hansen umsetti	7
Søgan um Techniska Skúla í Klaksvík, Rúni Heinesen	10
Orðblindni, Martha W. Dalsgaard	12
Støddfrøði á føroyskum, Tórður Johannesarson	14
Cournot – og lógin um eftirspurning, Olav Absalonsen	17

Meting í undirvísing og læring

Olav Absalonsen

At meta um lærdómin er drívmeigin í læringini. Tað er umráðandi at fáa næmingin við í hesa meting, soleiðis at hann lærir egin-meting og næminga-meting. Um hetta og annað samstarv millum lærara og næming skal eydnast, er neyðugt, at báðir partar arbeiða fram ímóti felags málum. Tí eigur lærarin longu í byrjanini í eini undirvísingargongd at gera avtalu við næmingarnar um, hvørji málini eru. Felags mál eru treyt fyri, at lærarin kann virka sum leiðari í flokkinum. Námsfrøðiliga leiðsla skúlans kemur eisini inn í myndina fyri at samskipa felags undirvísingarmál í samsvari við endamál skúlans.

Vit eiga at skilja ímillum formativa (mennandi) meting (at betra) og summativa (dømandi) meting (at gera av). Hugtøkini diagnostisk meting og varandi meting eru eisini strategiir fyri at læra. Spurningurin er eisini, hvør skal meta og nær. Tí hava vit hugtøkini:

- egin-meting, har næmingurin lærir at meta um seg sjálvan,
- næmingameting, har næmingar meta aðrar næmingar,
- kontinuerliga meting, sum fer fram alt árið, og
- endaliga meting ella eftirmeting, sum kann vera ein próvtøka.

Summativ meting

Týðningurin av summativari meting er at taka samanum, gera av ella døma um, hvat næmingurin hevur lært, ofta sum eitt tal ella bókstavur og onkuntíð sum staðið ella ikki staðið. Hetta verður gjørt til uttanhýsis nýtslu (vátan ella prógv), og eigur tí at verða gjørt sum ein vísindalig kanning. Fyri at vera ein vísindalig kanning skal metingin lúka nøkur krøv:

- hon skal vera viðkomandi
- hon skal vera álítandi
- hon skal vera praktisk
- hon skal vera rímlig

At hon skal vera viðkomandi ber í sær, at hon skal kanna tað, sum hon er ætlað at testa, og at hon í odd og egg skal máta førleikamálini, sum eru lýst í námsætlan. Í veruleikanum kemur ofta fyri, at metingar eru óviðkomandi. At metingin er álítandi merkir, at hon er konsistent, soleiðis at skilja, at spurningurin ella próvtøkan verður dømd eins hvørja ferð. Álítandi døming er torfør at lúka í verki. Av tí at orðini viðkomandi og álítandi eru eitt sindur gerandislig, skulu vit lýsa við einum dømi, hvat tey merkja í hesum sambandi: Um

vit hava eina linjál, har hvør sentimetur er 9 millimetrar, mugu vit staðfesta, at linjálín er ikki viðkomandi (hon er ikki valid), tí hon vísir skeivt; hinvegin er hon álítandi (reliable), tí hon gevur sama úrslit hvørja ferð.

At ein meting skal vera praktisk merkir, at hon skal ikki vera dýr, ikki tíðarkrevjandi, og hon skal vera løtt at brúka; neyðloysnir á hesum øki kunnu tó gera, at metingin verður minni viðkomandi.

At metingin skal vera rímlig merkir, at hon endurspeglar tað, sum er lýst í førleikamálunum, og at næmingarnir vita til fulnar, hvussu avrikini verða dømd. Teir eiga í góðari tíð at vera vitandi um metingartreytirnar fyri at skilja metingina. Í hesum sambandi er vert at nevna, at í næsta blað verður grein um, hvussu Føroya Handilsskúli í mong ár hevur arbeitt við at fáa størri opinleika um, hvussu ársmet verða givin.

Eftirmeting er her mest at skilja sum summativ meting (at døma ella gera av). Tó kann ein farri av formativari og diagnostiskari meting vera við í ávegis meting, sum til dømis kann vera ein terminsroynd.

Ávegis eftirmeting kann vera ein próvtøkulíknandi roynd, har roynt verður at døma um, hvat næmingurin hevur fingið burturúr higartil. Hetta endamál er summativt. Ein slík roynd kann eisini hava eitt diagnostiskt endamál, soleiðis at skilja, at lærarin kann brúka hesa roynd til at taka avgerðir um undirvísingina. Endamálið kann eisini vera formativt, har næmingurin fær afturmeldingar, sum føra til, at hann lærir av hesum.

Formativ meting

Týdningurin av formativari meting er at bøta um læring og skapa nýggjan lærdóm.

Formativ meting hevur ikki eina greiða alment góðkenda definitión, men ein definitión er: meting, ið hevur sum mál at geva afturmelding um avrik fyri at bøta um og fremja lærdóm.

Formativ meting hevur hesar meginreglur:

1. at fáa greiðu á, hvat gott avrik er
2. at fremja egin-meting
3. at geva dygdargóða afturmelding
4. at seta gongd á dialog millum lærara og næmingar og ímillum næmingar
5. at stimbra positiva motivatióin og sjálsvirðing
6. at bjóða møguleikar at minka um munin millum verandi avrik og ynskt avrik
7. at lærarin fær vitan, sum kann brúkast sum hjálp at forma undirvísing, men hetta svarar til diagnostiska meting.

Fleiri serfrøðingar vísa á, at formativ meting við afturmelding er helst tað mest týðandi og gevandi, sum lærari kann gera fyri næmingarnar. Men av nógvum orsökum verður hesin móguleiki ikki gagnnýttur til fulnar. Nakrar av hesum osøkum eru:

- for nógv fokus á karakterir
- for nógvir næmingar í flokkinum
- modularisering av útbúgvingum
- gomul siðvenja í undirvísing

Nógvir lærarar gera sær stóran ómak at geva positiva og uppbyggjandi afturmelding til næmingar, men teir uppliva ofta, at hetta er burturspilt arbeiði, tí næmingar eru sjáldan serliga áhugaðir í hesum viðmerkingum; teir eru meira karakter-fokuseraðir og leggja minni í viðmerkingar. Tá ið karakterur fyrst er givin fyri avrik, er hugurin at reflektera um avrikið ikki tann stóri. Tí eru hyggjuráðini at gevast við at geva karakter, meðan næmingurin er í gongd við at læra, tí tá flyta vit fokus frá at døma til at læra.

At nógvir næmingar kunnu vera í flokkunum, er eisini ein búskaparligur spurningur, sum vit ikki fáa gjørt so nógv við. Ein leið kundi verið at havt stór hold til fyrilestrar og smáar klassar til venjingar, soleiðis sum gjørt verður í hægri skúlum. Men hetta krevur broytingar í hugburði um undirvísing og læring á miðnámi.

Í øðrum londum gremja tey seg um, at útbúgvingarnar verða meira og meira modulariseraðar, soleiðis at næmingar skulu til próvtøku í heilum. Teir taka fáar lærugreinir hvørja ferð sum modul í nakrar vikur, og so fáa teir nýggjar lærugreinir, so hvørt sum modulið er lokið. Hetta er ein stór forðing fyri formativari meting. Men í Føroyum eru vit í tí hepnu støðu, at gymnasiali reformurin leggur upp til langar undirvísingargongdir í teimum fakum, sum næmingurin skal hava á B- ella A-stigi. Um næmingur velur lærugrein á A-stigi, skal hann ikki til próvtøku fyrr enn eftir trimum árum. Vilja vit gagnnýta henda móguleika, lærir næmingurin meira. Royndir frá 3-ára HH, sum var, áðrenn búskapar-breytin kom, vísa, at úrslitini til dómis í støddfrøði B vóru nógv betri, tá ið næmingarnir fingu savnað seg um fakið í tvey ár, áðrenn teir skuldu til próvtøku.

Diagnostisk meting

Sum leiðari hevur lærarin ofta brúk fyri at seta diagnosu fyri at velja leiðslustíl. Í undirvísing kann hetta vera ein meting av, hvat næmingurin hevur lært, men diagnosan kann eisini fevna um ymiskleikar við næminginum (til dómis hugburð til tað at læra og intellektuella menning). Diagnostisk meting verður brúkt tíðliga í eini læritilgongd, men verður eisini brúkt framhaldandi í skúlaárinum.

Varandi meting

Varandi meting er meira ein hugsjón enn ein metingarháttur. Meðan summativ meting kannar, hvat var lært, og formativ meting er hjálp til at læra nú, so fyrireikar varandi meting næmingin til at læra í framtíðini. Hugtakið lívlong læring er ofta at hoyra, og tað ber boð um, at stórir tøvur er á at læra, eftir at formligur skúlalærdómur er lokin. Men tíverri er hugtakið so nógv misnýtt, at tað hevur mist ta upprunaligu meiningina. Lívlong læring er treytað av, at beinleiðis motivatióin er so sterk, at djúp, skapandi læring stendur við, og næmingurin er mótstøðuførur ímóti stuttskygdum vinningi av grunnum lærdómi.

Samanumtikið

Formativ meting í praksis (ikki í teoriini) leggur ov stóran dent á stuttskygd mál, og er fongd við summativum hugsanarhátti. Fyri at geva eitt íkast til lívlonga læring, so skuldi formativ meting havt sum mál:

- at næmingurin verður beinleiðis motiveraður,
- at hann nemur sær lærdóm á ein kritiskan og sjálvstøðugan hátt (sum tó krevur høgt intellektuelt stig),
- at hann mennir førleikan í egin-meting,
- at læringin verður sett í samband við lívið uttan fyri skúlan og við aðrar lærugreinir,
- at meiri fokus verður á at arbeiða og luttaka enn bara at oyna sær vitan – fyri at byggja brúgv millum skúlalærdóm og lærdóm uttan fyri skúlan.

Henda grein varð prentað í www.videnskab.dk 7. maí 2014.

Floksstöddin ávirkar próvtølini

Niels Ebrup, Sólfinn Hansen týddi

Tess fleiri næmingar eru í einum 10. flokki, tess verri verður úrtøkan við víðkaðu fráfaringarroyndina.

Næmingar í 10. flokki fara 0,1 próvtalsstig niður í endaligum próvmeti, um 25 næmingar eru í flokkinum, í mun til um 15 næmingar eru í honum.

Um tú sum næmingur ynskir eitt hægri próvtal, er tað ein fyrimunur at ganga í einum flokki við lutfalsliga fáum næmingum. Næmingar fáa vanliga lægri próvtøl við víðkaðu fráfaringarroyndina, um teir hava gingið í einum stórum flokki.

Hetta er úrslitið av eini kanning av próvmetunum hjá næmingum, sum luku 10.-flokks-prógv árinum 2003-2006. Kanningin varð almannakunngjørd í maí í ár (2014) í tíðarritinum Education Economics, og hon vísir, at ikki bert yngru næmingarnir fáa hægri próvtøl, um teir ganga í einum flokki við fáum floksfeløgum.

»Leingi hefur verið kjakast um, hvørt floksstöddin hefur týdning fyri fakliga støðið. Men okkara kanning vísir greitt, at støddin hefur týdning – eisini fyri eldru árgangirnar. Áður varð hildið, at hon fyrst og fremst hevði týdning fyri yngru næmingarnar«, sigur Karl Fritjof Krassel, ph.d.-lesandi við Center for Strategisk Uddannelsesforskning á Aarhus Universiteti.

»Kanningarúrslitini kunnu gera politikararnar betur førar fyri at taka avgerðir, og avdúkingin kann gera sítt til, at danskir skúlanæmingar gerast sterkari fakliga«, heldur hann fram.

So nógv lækkar próvtalið

Sum næmingur í 10. flokki kanst tú rokna við, at próvtøkumiðaltalið lækkar 0,1 próvtalsstig, um flokkurin økist við 10 næmingum. Tað er altso ein fyrimunur at vera í einum flokki við 15 næmingum heldur enn einum við 25.

»Ávirkanin er ikki ógvuslig, og hon flytur ikki tað heilt nógv. Men tað er ein verulig ávirkan, sum kann ávísast hagfrøðiliga.

Vit vísa á, at floksstøddin hevur týðning, men at hon helst ikki er tann mest týðandi viðvirkanin til, at næmingarnir gerast fakliga dugnaligir. Týðningarmiklari er dygðin á lærarunum«, sigur Karl Fritjof Krassel.

Karl Fritjof Krassel dugir ikki at siga, hvør floksstødd er tann besta fyri innlæring næminganna. Men vanliga verða 10. flokkar býttir í tvey, um teir annars høvdu fingið fleiri enn 28 næmingar. Og tað er í tílíkum sundurbýttum, smærri flokkum, at næmingarnir fáa bestu próvtøluni.

Stórir flokkar órógva framfýsni

Granskararnir hava eisini hugt at, hvønn týðning floksstøddin í 10. flokki hevur fyri, um næmingarnir taka víðkaðu fráfaringarroyndina. Hetta er ein meira framfýsin fráfaringarroynd, har næmingurin sjálvur velur at fara til próvtøku á hægri torleikastigi í m.a. donskum og støddfrøði, enn til fráfaringarroyndina eftir 9. flokk.

»Vit komu fram til, at floksstøddin eisini hevur ávirkan á, um næmingarnir taka víðkaðu próvtøkuna. Um tú ert í einum flokki við nógvum næmingum, er móguleikin fyri, at tú tekur víðkaðu fráfaringarroyndina í donskum, støddfrøði og enskum, minni. Orsøkin til hetta er helst, at lærararnir hava meiri tíð til einstaka næmingin í einum minni flokki«, sigur Karl Fritjof Krassel.

Fakta

- Kanningin er bert gjørd við støði í 10. flokkum í vanligum fólkskúlum og privatskúlum – ikki eitt nú eftirskúlum.
- Flokkarnir høvdu í miðal 21 næmingar í hvørjum.
- 46.267 næmingar vóru við í kanningini av, um næmingarnir tóku víðkaðu fráfaringarroyndina.
- 29.184 næmingar vóru við í kanningini av, um floksstøddin ávirkar próvtalið. Talið á næmingum í tí partinum av kanningini var lægri, tí granskararnir bert tóku atlit til teir næmingarnar, sum tóku víðkaðu fráfaringarroyndina í kravdu lærugreinunum. Hetta gav eitt betri hagfrøðiligt grundarlag.
- Kanningin er bert fram til 2006, tá ið nýggi próvtalsstigin varð settur í verk. Hetta tí at trupult hevði verið at samanborið millum gomul og nýggj próvtøl. Somuleiðis varð próvtøkuhátturin eisini broyttur samstundis.

Formaðurinn í felagnum fyrir skúlastjórar, Claus Hjortdal, ið umboðar umleið 3.800 skúlastjórar, er bilsin av nýggju úrslitunum. Hann ger vart við, at 10. flokkur er ein serligur árgangur í fólkaskúlanum, og tí skal ein vera varin við at nýta niðurstøðurnar úr kanninginini á onnur floksstig. Tá hetta fyrivarnið er tikið, metir hann tó, at avdúkingin eigur at vera tikin við í grundarlagið fyri nýggju skúlastjóranini.

»Eg meti tað vera áhugavert í sambandi við, at fólkaskúlanýskipanin gevur skúlanum størri møguleikar at býta flokkarnar sundur í bólkar og harvið fáa meiri differentiering og tættari samband millum næmingar og lærarar. Mín vón er, at tøluni verða gjølla greinað og samanborin við eldri úrslit, soleiðis at vit kunnu nýta hesa vitanina í nýskipanini«, sigur Claus Hjortdal.

Góðir flokkar vaksa – trupult at samanbera

Granskararnir valdu at hyggja at 10. flokki burturav, tí tað gav teimum møguleikan at kanna sambandið millum næmingatal og próvtøl. Í yngri árgangunum er frammanundan greitt, at undirvísingin broytist eftir næmingatali, og tað hevði tí givið eina skeiva mynd at viðgjørt teir eisini.

Góðir flokkar vaksa vanliga, tí foreldrini gjarna vilja hava, at teirra børn ganga í teimum. Og øvugt minka teir minni góðu flokkarnir av somu orsök. Hetta ger tað truplari at gera rættvísandi samanberingar millum yngri næmingarnar.

Karl Fritjof Krassel og starvsfelagi hansara valdu tí at kanna sambandið millum floksstødd og víðkaðu fráfaringarroyndirnar. Tá byrjað verður í einum 10. flokki í Danmark er tað nevnliga vanliga ein heilt nýggjur flokkur við øðrum floksfeløgum og aðrari floksmentan, ið frammanundan hvørki kann hava stygt næmingar ella drigið teir at sær.

»Vit hyggja at 10. flokkum, tí har er tað gjørligt at fremja kanninginina. Hetta er ein sniðfundigur háttur at fáa eitt greiðari úrslit. Eitt úrslit, sum vísir seg eisini at vera í tráð við líknandi kanningar uttanlands«, sigur Karl Fritjof Krassel.

Søgan um Tekniska Skúla í Klaksvík

Rúni Heinesen

Í 1935 tekur Klaksvíkar Handverkarafelag stig til at seta á stovn tekniskan skúla. Fyrsti fundurin var 18. september. Í gerðabókini sæst, at nevndin skipar seg við Jóhannesi Gaard sum formanni. Á sama fundi ger nevndin av at seta Jóhan Rasmussen (Jóhan í Grótinum) sum fyristøðumann. Setanin var fyribils fyri veturin 1935/36. Eisini verður avgjørt, at undirvísingin í motorlæru, sum hevði verið vetrarnar síðan miðskeiðis í 20-árunum, skuldi halda fram á nýggja stovninum. Jóhannes og Jóhan vóru drúgvir í starvinum. Teir hildu á til ávikavist 1955 og 1962. Fram til 1961 var øll skúlagongd skipað sum kvøldundirvísing í vetrarhálvuni. Fyrstu árin í leigaðum hølum í bygdini, og seinni, t.e. 30. september í 1953, varð nýggi bygningurin undir sjálvsognarstovninum við Skúlaveg vígdur til skúlavirksemi. Eftir Jóhannes Gaard hava formenninir verið: Sámal Petersen (1955-1958), aftur Jóhannes Gaard (1959-1965), Karl Hansen (1965-1969) og Einar Mortensen (1969-1972). Í tíðarskeiðnum frá 1972 til 1988 vóru formenninir: Jens Juul Sólbjörg, Andrias Elttør, Páll Josephsen, Karl Hansen, Sigurd Syderbø, Einar Mortensen, Oliver Olsen og Christian Jørgensen. Jan Ellebye Andersen var formaður frá 1993 til 2013, og nú er Frimodt Rasmussen formaður. Fyrstøðumenn eftir Jóhan í Grótinum hava verið: Andreas Thomsen (1962-1966), Asbjørn Joensen (1966-1993) og Rúni Heinesen frá 1994.

Dagundirvísing

Frá 1961 varð virksemið umskipað til dagundirvísing. Fyrstu mongu árin var undirvísingin nærum bert ástøðilig. Tað handaliga gekk fyri seg úti á læruplássunum. Í tíðarskeiðnum 1960/70 varð tó við Einari Mortensen sum formanni gjørd íløga í eitt el-laboratorium, sum húsaðist í kjallaranum við Skúlaveg. Virksemið varð um hetta mundið, inntil blokkurin kom, fíggjað úr statskassanum. Í 1976 verða skúlaheim, undirvísingarhøli og høli til fyrirsiting tikin í brúk við Borðoyarvík. Partur av praktiska virkseminum var í leigaðum hølum í KÍ-høllini fram til 1987, tá stór útbygging við framkomnari útgerð til smiðju-, el- og timburyrkið stóð liðug til undirvísingina. Skúlin varð tá javnsettur við aðrar tekniskar skúlar í ríkinum og kundi bjóða skúlagongd til lærlingar í smiðju-, elektrikara-, timburmans- og snikkaararvinum. Fyri at tryggja støðið fóru námsfrøðiliga útbúgvingin og fakliga eftirútbúgvingin fram í donskum umhvørvi. Nevndarlimirnir umboðaðu handverksvinnuna og kommunurnar í Norðoyggjum og Eysturoynni. Lærlingarnir komu eisini úr hesum økjum. Frá 60-árunum til seint í 80-árunum var maskinistútbúgving á skúlanum.

SIT

Fyrst í 90-árunum rakti figgjarkreppan handverksvinnuna sera hart. Talið á lærlingum minkaði niður í næstan einki, og skúlamyndugleikin gjörði av at miðsavna skúlagongdina hjá lærlingum á Tekniska Skúlanum í Tórshavn. Samstundis varð avgjørt at fara undir støðisútbúgving í tøkni, SIT, havandi í huga, at handverksvinnan hevði tørv á lærlingum, eftir at kreppan var av.

Innihaldið í SIT-útbúgvingini var 1. árið tað sama sum skúlagongdin hjá lærlingum. Møguligt var at halda fram 2. árið á SIT, sum serliga er rættað ímóti miðallongum tøkni-útbúgvingum, eitt nú maskinmeistaraútbúgvingini og útbúgvingunum í byggitøkni og veik- og sterkstremstøkni. Fyrstu árin var ósemja millum vinnuna og skúlamyndugleikararnar um nýggju útbúgvingina, men síðst í 90-árunum slætnaði sjógvurin aftur.

Hægri tøkni

Í 1992 byrjaði fyrsti flokkurin á nýggju gymnasialu útbúgvingini, nevnd Hægri Tøkni (HT). Útbúgvingin varð skipað eftir sama leisti sum tann danska, HTX. Í mun til aðrar studentsútbúgvingar varð høvuðsdentur lagdur á tøkni og náttúrulærugreinir. Eftir at hava húsast ymsastaðni í býnum, fekk HT-útbúgvingin sítt egna studentsumhvørvi á heysti í 2008, tá ið nýggju høluni vórðu tikin í nýtslu.

Tøknibreytin

Í 2013 varð HT-útbúgvingin lögð inn undir nýggju gymnasialu lógina saman við øðrum studentsútbúgvingum. Nú er heitið Tøknibreytin.

Matvøruútbúgvingin, sum er skipað undir SIT-lógini, hevur nú 4 ár á baki. Hon heldur til í hølunum á Garðavegi, har skipskokkaskeiðið var fyrr. Eftir ætlan flytur hon í nýggj høli við Borðoyarvík í 2015. Samstundis flytur Klaksvíkar HF-skeið sítt virksemi undir somu lon.

Á Tekniska Skúla í Klaksvík eru nú um 40 ársverk, harav 30 beinleiðis innan undirvísing. Maritimi stovnurin, Sjóónám, við um leið 10 ársverkum, verður eisini stjórnaður av Tekniska Skúlanum. Sostatt er nærum alt undirvísingarvirksemið eftir fólkaskúlan í Norðoyggjum samskipað í einum bygnaði.

Orðblindni

Martha W. Dalsgaard

Tórður Johannesarson hevur biðið meg skriva eina grein til Miðnámsrit um Orðblindni.

Orðblindni er vanligt, eisini í Føroyum, men tey fægstu munnu geva sær far um, at kanska millum 10 og 15 prosent av øllum føroyingum eru orðblindir, og móguliga 5 prosent av øllum føroyingum hava stórar trupulleikar av orðblindni.

Tó eru góðar vónir. Telduforrit finnast, ið fullkomiliga hava kollvelt móguleikarnar hjá orðblindum. Til dømis finnast pennar, ið kunnu skanna tekstir inn í telduna, so teldan kann lesa tekstin upp fyri tí orðblindu.

Hvat er orðblindni?

Orðblindni, dysleksi, eru eyðsýndir trupulleikar við at læra at lesa og skriva. Hetta merkist sum seinfatandi og óneyv umseting av bókstavum og bókstavafylgjum til málljóð.

Orðblindni stendst hvørki av tvørrandi evnum ella av sjóntarni. Harafturímóti er tað torført hjá orðblindum at skifta samanhangandi talu sundur í teimum málljóðunum (fonemunum), ið eru støðið undir skriftini. Orðblindni vísir seg ofta saman við øðrum málsligum trupulleikum (dysfasi).

Orðblindni er arvaligt, men tað merkir ikki, at øll arva tað, minni enn so. Tað hevur einki við vantandi evni ella ágrýtni hjá tí einstaka at gera.

Heimskendu John Lennon, Bill Gates og Jamie Oliver eru orðblindir, men hava sanniliga nátt nógv.

Staðfesting av orðblindni

Millum annað kann staðfestast við einari kanning, um lesi- og skrivitrupulleikar botna í orðblindni. Tað ber eisini til hjá skúlanæmingum og vaksnum við hesum trupulleika at fáa hjálp, so tey annaðhvørt læra at lesa og skriva, ella á annan hátt fáa atgongd til fakliga vitan. Tað er munur á at vera orðblindur og lesiveikur. Ert tú lesiveikur, hevur tú ilt við at lesa og hevur brúk fyri einum eyka skumpi at fáa lesingina á glið. Ert tú orðblindur, brýtur tú ikki lesikotuna uttan góða serundirvísing.

Tey orðblindu skulu hava sín lærdóm á ein øðrvísi hátt.

Orðblindni er eitt brek, sum við rættari hjálp kann bótast um. Veruleikin er, at orðblind eru vanliga gávað menniskju við einum heilt ítøkiligum málsligum trupulleika.

Støðan í dag

Hvussu er støðan í skúlunum nú á døgum viðvíkjandi orðblindni, og hvørja hjálp fáa hesir næmingar?

Í dag er støðan tann, at orðblindalærarar eru útbúnir til miðnámskúlar, vinnuskúlar umframt kvøldskúlar, so hjálp er at heinta hjá teimum, sum hava fingið staðfest orðblindni ella á annan hátt halda seg vera orðblind.

Á samskipaða umsóknarblaðnum til miðnámskúlar verður roynt at varnast tey, ið eru orðblind, so neyðug hjálp kann verða veitt. Tað, sum hevur týðning, er at viðurkenna orðblindni og at skipa tilboðini, so tað ikki verður steinur omaná byrðu at fáa fatur á røttu hjálpini, sum er til taks.

Í 2011 tóku 18 orðblindalærarar prógv. Hetta er ein útbúgving fyri tey, ið undirvísa vaksnum, 14 ár og eldri, sum eru orðblind. Luttakarar vóru lærarar, ið undirvísa í frítíðarundirvísingini, vinnu- og miðnámskúlunum og lærarar, ið undirvísa í elstu flokkum fólkaskúlans. Hesir lærarar starvast í dag á omanfyrinevndu skúlum, og úrslitini eru sjónlig.

Áhugafelagið Lesi- og skriviveik hevur í fleiri ár veitt orðblindum ráðgeving og undirvísing, og Mentamálaráðið veitir felagnum árligan stuðul til hetta virksema av serligari játtan á fíggjarlógini. Bæði lesivegleiðarar, orðblindalærarar og serlærarar undirvísa hjá felagnum.

Tað eru nógvar sólskinssøgur, har tey orðblindu tora at stíga fram og siga, at tey eru orðblind. Samstundis er orðblindni enn eitt brek, sum hevur havt ilt við at verða viðurkent. Vit hava nógva talandi dømi í dag, hvussu trupult tað hevur verið at berjast fyri egnum rættindum, men at tað veruliga eru mong, sum royna at stuðla, og at til ber at fáa eina útbúgving hóast orðblindni.

Nú á døgum eru fleiri tól, sum tey orðblindu kunnu nýta í sambandi við skúlagongd. Nógvar skúlabøkur eru lisnar inn, og ein føroyskur orðabanki er gjørdur, soleiðis at tað ber til at fáa bæði upplestur, lesi- og stavihjálp á fleiri málum. Eitt annað dømi, er forritið Dictus, ið skrivar orðini beinleiðis í Word, so hvørt sum tú sigur tey.

Ljós hevur verið varpað á orðblindni tey seinastu árin, bæði frá almennari síðu og privatum felagsskapum. Tað gongur tann rætta vegin og tað er próvfast, at tess skjótari orðblindni verður staðfest og serkøn hjálp veitt, tess betri verður úrslitið.

Støddfrøði á føroyskum

Tórður Johannesarson

Í januar kannaði eg føroyskt lærutilfar í føroysku miðnámskúlanum skúlaárið 2012-13. Eg las pensumlistar, sum lærarar sendu Mentamálaráðnum í 2013. Kanningin vísti, at bert 20 % av frálærutilfarinum á miðnámskúlanum var á føroyskum.

Í støddfrøði var støðan henda:

á C-stigi vóru 37 % av tilfarinum á føroyskum,

á A- og B-stigi vóru 0,5 % av tilfarinum á føroyskum.

Støddfrøði á C-stigi

Vit kunnu spyrja, hví ikki meiri føroyskt er á C-stigi. Helst eru fleiri orsøkir. Tann størsta man vera vantandi tilfar, tó at tilfar er til. Í 1990 kom bókin “Støddfrøði til HF-felagslærugrein,” eftir Pól Jespersen. Áðrenn bókin kom, var lítið og einki støddfrøðutilfar til miðnám – bert slíkt óprentað, sum lærarar nýttu hvør í sínum lagi. Pól skivur soleiðis í formælinum til bókina um, hví hon bleiv til:

“Í formæli til Alisfrøði, sum H.D. Joensen gav út í 1969, sigur hesin djarvi undan-gongumaður seg longu heilt frá skúlaárum at hava havt meira enn ein varhuga av, at henda lærugrein, sum honum dámdi so væl, og sum hann fullvæl skilti var fyritreytin fyri øllum framburði, var vísindagreinin, sum alt tøkni hongur uppi, helst fór at verða ein tann størsti vandin fyri móðurmálið.

Undirritaði hevur mangan sannað hesi orð, bæði sum næmingur og seinni sum lærari í støddfrøði og alisfrøði. Sterkast man henda kenslan hava verið, tá ið eg sum próvdómari havi sitið kring landið í próvtøkutíðini og hoyrt næmingar í hesum báðum lærugreinum bera fram hetta lögna ryggbrotna málið, sum ikki er nakað mál, og ið hvussu so er ikki er næminganna egna mál.

Málmennig tekur tíð, og skulu vit gera okkum vónir um at menna málið í hesum lærugreinum, er fyrsta stigið yvirhøvur at veita føroyskum innivist í lærubókunum. At nýta føroysk dømi og eitt nøkulunda liðiligt føroyskt mál, sum næmingarnir vilja kennast við, um enn tað so ikki er fullment, har sum vit annars hava nýtt fremmand dømi og fremmant mál.”

Bókin hjá Póli er ætlað næmingum á C-stigi. Hyggja vit í verkið, so er málið ómetaliga gott. Einki uppgjørt ella tilgjørt, setningarnir sita væl. Bókin ger støddfrøðina til tað, sum

støddfrøðin eigur at vera – eitt amboð í gerandisdegnum. Námsfrøðiliga er bókin ómeta-
liga góð, framsetingin og dømini passa væl til støðið. Samstundis er hon akademisk.

Ein onnur góð bók er handbókin hjá Mortani Dalsgarð og Edvardi Olsen. Hendan bókin
verður eisini brúkt á C-stigi á miðnámi. Hon er væl skrivað og er námsfrøðiliga góð.

Í støddfrøði á C-stigi er kunngerðin á føroyskum. Tá ið næmingur fer til roynd, eru upp-
gávurnar eisini á føroyskum, men frálærutilfarið, sum hann brúkar alt árið, er tíðum
danskt. Vit plaga at siga, at próvtøkan skal endurspeгла dagligu frálæruna, men so var ikki
í støddfrøði C skúlaárið 2012-13. Tveir triðingar av næmingunum fingu frálæru við dansk-
um tilfari. Til próvtøkuna fingu hesir mongu næmingar tískil ikki somu móguleikar sum
teir, ið brúktu føroyskt tilfar.

Støddfrøði á A- og B-stigi

Næmingar, ið tóku støddfrøði á A- og B-stigi í miðnámi í 2012-13, brúktu danskt frálæru-
tilfar burturav, 99,5 %. Tað kemst allarmest av, at einki føroyskt tilfar er. Vit kunnu
argandi siga, at á A- og B-stigi speglar frálæran próvtøkurnar, tí tær eru eisini á danskum.

Í 2013 kom nýggja breytaskipanin. Samstundis fingu vit nýggjar kunngerðir fyri støddfrøði
A og B. Hetta var stórt framstig, og nú skuldi ein hildið, at Mentamálaráðið fór undir at
gera uppgávur á føroyskum, men so tykist ikki at vera. Støddfrøðilærarar siga, at Menta-
málaráðið hevur ikki pening til føroyskt, og tískil er heldur einki toymi at gera uppgávur-
nar. Var tað, so kundi toymið so við og við fingið móðurmálið inn í lærugreinina og eggjað
høvundum til at gera føroyskt tilfar.

Við ikki at raðfesta føroyskt, menna vit heldur ikki støddfrøði sum lærugrein, hvørki fak-
liga ella másliga. Vit velja heldur at lata danir gera danskar uppgávur fyri okkum. Tað
kann ikki vera rætt.

Summi føra fram sum próvgrund, at føroyskir næmingar eru so kringir í danskum, at tað
ger ikki mun. Men munnu næmingarnir skilja so væl danskt, tá ið ræður um fakheiti og
annað í samband við støddfrøði? Eg ivist. Vit mugu minnst til, at teir hava brúkt føroyskt
tilfar allan fólkaskúlan, tí í fólkaskúlanum raðfestir myndugleikin støddfrøði frammarlaga.
Føroyskt tilfar er tøkt frá 1. til 9. flokk. Á fólkaskúlastigi verður støddfrøðimál dyrkað. Til
dømis er ein støddfrøði-handbók, sum eisini kann brúkast á miðnámi.

Bert 37 % av næmingunum, ið komu á miðnám í 2012, brúktu føroyskt tilfar, og í stødd-
frøði á B- og A-stigi er málið púra danskt. Hevur myndugleikin hugsað um, at danskt nú er
vallærugrein, sum bert lítil partur av føroysku miðnámsskúlanæmingunum velur? Neyvan.
Tí kunnu vit komandi árin vænna, at førleikin hjá næmingum at skilja danskt fer at minka.

Samstundis verður verri og verri hjá lærarum í stöddfrøði at brúka danskt tilfar á miðnámi.

Tilmæli

Á føroysku miðnámskúlunum gingu sambært heimasíðuni hjá Studna 2.388 næmingar í 2012/13. Flestu teirra skulu hava stöddfrøði. Sostatt er stórir marknaður fyri skúlabókum.

Tað eru fleiri móguleikar at gera stöddfrøðitilfar á føroyskum. Ein er, at myndugleikin játtar pening, so fólk sleppa at gera lærubøkur. Ein annar er, at Nám heitir á onkran at týða eina bók til føroyskt.

Vil myndugleikin ikki raðfesta móðurmálið í stöddfrøði á miðnámsstigi, so kunnu stöddfrøðilærarar taka seg saman í toymi og gera tilfar. Talið á stöddfrøðilærarum í føroyskum miðnámskúlum er sambært heimasíðum umleið 35. Í bókini hjá Póli Jespersen eru umleið 400 roknistykki, so um hvør lærari ger um 10 stykkir, er komið á mál.

Best man tó vera, at ein blaðstjórn ger arbeiðið. Eitt umboð fyri hvønn skúla kann sita í slíkari stjórn. Tá fær hvør skúli eigaraskap í bókini, og tað skuldi verið lætt at fingið næmingar at keypt bøkurnar. Tað kundu verið bæði S-bøkur og pappírsbøkur. Stóri vansin við slíkum er, at tær verða kopieraðar. Um ritstjórnin t.d. gjørdi broytingar annað hvørt ár, so er aftur ein nýggjur skari av keyparum.

Stöddfrøðin og framtíðin

Pól Jespersen royndi í 1990 at dyrka eitt mállendi við at geva út eina bók í stöddfrøði. Í bókini “Stöddfrøði til HF-felagslærugrein” vísir hann, at tað ber til at brúka føroyskt á hesum týðandi øki. Nú í eina tíð hevur tað ligið í órøkt á miðnámsstigi. Skal tað eydnast at varðveita og menna málið í stöddfrøði, mugu stöddfrøðilærarar brúka málið í frálæruni. Tað er spell, um vit ikki unna okkara unga ættarliði lærubøkur í einari av týðningarmestu lærugreinunum í miðnámskúlunum.

Úr söguni um búskaparliga hugsan

Cournot – og lógin um eftirspurning

Olav Absalonsen

Antoine Augustine Cournot var fæddur í 1801 eystrarlaga í Frankaríki. Han nam sær útbúgving í stöddfrøði í París. Frá 1823 starvaðist hann sum skrivari hjá einum heryvirmanni, og í frítíðini tók hann tvær doktaraútbúgvingar – í stöddfrøði og astronomi. Frá 1834 hevði hann störv sum professari og rektari á universitetum í Frankaríki.

Meðan hann var professari í Lyon, skrivaði hann bókina ‘Kanning av stöddfrøðiligum meginreglum fyri ástøðið um vælstand’, sum kom út í 1838. Sambært Lionel Robbins er hetta fyrsta stórverk í stöddfrøðiligari búskaparfrøði, og nógv av innihaldinum í hesi bókini hava aðrir av órøttum fingið heiðurin fyri at hava uppfundið í 20. øld. Sambært Agnari Sandmo er henda bókin ein varði í menningini av búskapi sum vísind, og er hetta helst fyrstu ferð, at stöddfrøðin verður nýtt sum amboð í búskaparligari modellering.

Lógin um eftirspurning

Eitt týðandi íkast hjá Cournot til búskaparfrøðina er tað, sum hann nevndi lógina um eftirspurning og ástøðið um, hvussu prísir verða til á marknaði við einum ella fáum útbjóðarum. Greining av eftirspurningi var ikki eitt evni, sum búskaparfrøðingar frammanundan høvdu lagt nakað í at arbeiða við.¹ Men í arbeiðnum hjá Cournot hevði eftirspurningur ein stóran leiklut. Hann fanst hvassliga at undanfarnum ástøðingum, ið skrivaðu, sum um teir hildu, at eftirspurningur var tað sama sum seld mongd, meðan aðrir sóu út til at halda, at eftirspurningur eftir einari vøru var tað sama sum ynski um at eiga hana.

Bæði sjónarmiðini føra til niðurstøður við ongari meining. Eftirspurningur má sipa til ta mongdina, sum einstaklingar veruliga vilja keypa fyri ávísan prís. Lægri prísurin er, størri er mongdin, tey vilja keypa. Hetta er lógin um eftirspurning, har eftirspurd mongd er ein funktiún av prísinum, og kann verða skrivað sum:

$$M = f(p)$$

har M er eftirspurd mongd, og p er prísur. Men hvussu kunnu vit vita, hvussu ein slík funktiún sær út? Cournot segði, at vit kunnu kanna á marknaðinum, hvørjar mongdir verða seldar fyri ymiskar prísir; so kunnu vit seta hesar eygleiðingar inn í eina krossskipan

¹ Tó hevði John Stuart Mill skrivað eina grein um eftirspurning, men hon kom ikki út fyrr enn í 1844.

og tekna eina farmynd. Men það er trupult at gera sovorðnar eygleiðingar, og í veruleikanum kann væntast, at samhangioð millum prís og mongd broytist alla tíðina. Men það, at það er trupult at gera empiriskar kanningar av eftirspurningi, kann ikki brúkast sum grundgeving fyri, at funktiúnir av eftirspurningi ikki kunnu brúkast í ástøðiligum samhang. Vit vita nøkulunda, hvussu ein slík funktiún kann síggja út; vit kunnu til dømis ganga út frá, at hon er fallandi. Í teoriini kunnu vit eisini rokna við, at hon er kontinuerlig, um marknaðurin er nóg stórur. Cournot royndi at lýsa hetta við praktiskum dømi um marknaðin fyri sukur í Frankaríki. Hann legði eisini dent á, at funktiúnin er treytað av, at allir aðrir faktorar, sum kunnu ávirka eftirspurningin, eru óbroyttir, tá ið prísurin broytist.

Men hann gjørdi einki burturúr at byggja eftirspurningsfunktiúnina á eina teori um brúkaratferð, sum búskaparfrøðingar seinni gjørdi; hugtakið marginal nytta er ikki við í viðgerðini hjá Cournot.² Hann gjørdi eisini eina mynd, sum vísir eftirspurda mongd sum funktiún av prísinum. Sambært Agnari Sandmo er hetta helst fyrstu ferð, at henda mynd er teknað – í hvussu er í tilfari, sum er útgivið. Tað áhugaverda við hesi mynd er, at prísurin er á x-ásini, og mongdin er á y-ásini, sum eisini er tann mest logiski mátin, tá ið prísurin verður sæddur sum tann ótreytaði variabilin, og mongdin sum tann treytaði. Seinni í 19. øld fann kendi Cambridge professarin Alfred Marshall upp á at nýta ta øvutu funktiúnina, sum síðani bleiv tað vanliga í búskaparfrøði, og sum vit eisini kenna frá lærubókum í dag.³

Monopolprísur

Cournot lýsir monopol á sama hátt, sum vit kenna tað í lærubókum nú á døgum. Hann gongur út frá, at monopolisturin vil hava størst møguligan vinning. Fyrst tekur hann dømi, har broytiligi kostnaðurin er null. Hetta kundi til dømis verið ein, sum eigur keldu við vatni, ið er serliga gott fyri heilsuna. Monopolisturin vil tí seta ein prís, sum gevur so stóra inntøku sum møguligt. Inntøkan er $p \cdot M$ ella $p \cdot F(p)$, ið er tað sama sum vinningur (skiftisíkast), tá ið eingin broytiligur kostnaður er. Hetta ber í sær, at monopolprísurin er tann prísur, har tann avleidda funktiúnin av inntøkuni er null: $F(p) + p \cdot F'(p) = 0$.

Hetta er tað sama sum at siga, sum vit siga í dag, at inntøkan er størst, tá ið markinntøkan (marginalinntøkan) er null. Við hesi hugsan kom Cournot ógvuliga nær einum hugtaki, sum kom fram eina hálva øld seinni: her kundi hann bara havt definerað príselasticitet

² Sí grein um Jules Dupuit í Miðnámsriti nr. 2, 2014.

³ Orsökkin hjá Marshall at seta prísinn á ta loddrottta ásina og mongdina á ta vatnrøttu var hugtakið útboðsprísur sum funktiún av tí mongd, ið er framleidd. Útboðsprísurin er prísurin, sum framleiðarin skal hava fyri eina ávísa mongd. Um eftirspurningskurvan eisini verður fatað sum eftirspurningsprísur, verður tað natúrligt at hugsa um útboðs- og eftirspurningsprísir sum treytaðar variablar og mongdina sum ótreytaðan variabil hjá virkjum og brúkarum, og ekvilibrium sum jávnnvág millum útboð og eftirspurning.

sum $p \cdot F'(p)/F(p)$, og so hevði hann havt uppfundið hetta týðandi hugtak, og hann kundi lýst optimum hjá monopolistinum sum tað punktið, har príselasticiteturin er -1 .

Síðani fer Cournot víðari og víðkar dømið við broytiligum kostnaði, og kemur til ta niður-støðu, at optimum hjá monopolistinum er har, sum markinntøka og markkostnaður mótast. Sum stóddfrøðingur er hann greiður um, at í teoriini kann hetta antin merkja maksimum ella minimum, men tað er bara maksimum, sum er áhugavert í praksis. Hann kannar eisini, hvussu hækkandi eindarkostnaður ávirkar monopolprísir, og hvussu skattur, ið verður lagdur á framleiðslu per eind, ávirkar prísir og framleiðslunøgðina hjá monopolistinum. Sambært Agnari Sandmo er Cournot langt framman fyri sína tíð í hesi greining.

Duopol

Seinni í bókini viðger Cournot tað, sum hann kallar óavmarkaða kapping, ið er tað, sum vit í dag kalla fullkomna kapping. Framleiðararnir hava eina kostnaðarfunktið við hækkandi markkostnað, og tá ið teir ikki kunnu ávirka marknaðarprísir, so er markinntøkan tað sama sum prísir, soleiðis at vinningurin er størstur har, sum markkostnaðurin er tað sama sum prísir. Cournot var tann fyrsti at koma við einari greiðari framseting av hesum fyrbrigdi, tó at hann ikki nýtti orðini markkostnaður og markinntøku, men lat stóddfrøðina tala fyri seg.

Tað, sum Cournot kanska er mest kendur fyri, eru tær innovatiðir, hann gjørdi við at greina kapping millum fáar framleiðarar, har hvør einstakur er nóg stórur at kunna ávirka marknaðarprísir. Høvuðsdømið hjá honum er við tveimum framleiðarum, og er henda greining kend undir heitinum Duopol myndil Cournot.

Cournot brúkar sama dømið, sum hann hevði í sambandi við monopol, men nú eru tveir framleiðarar (eigarar), sum eiga hvør sína keldu við vatni, ið er serliga gott fyri heilsuna. Dygdin á vatninum er tann sama hjá báðum, soleiðis at fyri keyparan ger tað tað sama, hvørjum hann keypir frá. Um báðir skulu yvirliva á marknaðinum, mugu teir tí selja vatnið fyri sama prís. Gera teir ikki tað, fer tann, ið selur fyri lægri prís, at taka allan marknaðin. Spurningurin er tí: Hvussu nógv skal hvør av teimum framleiða, og hvat verður marknaðarprísir?

Tað er skjótt at blíva ørkymlaður av hesum spurningi. Hvør av duopolistunum, sum vit kunnu kalla framleiðarar, má rokna við, at vinningurin, hann fær, tá ið hann velur at framleiða ávísa nógð, er treytaður av, hvat hin duopolisturin ger, og hann má eisini rokna við, at hin duopolisturin hugsar tað sama. Cournot loysti spurningin soleiðis: hvør av duopolistunum velur sína optimalu framleiðslu við tí treyt, at framleiðslan hjá hinum er givin.

Eigari 1 hefur onga ávirkan á, hvat eigari 2 ger. Tað einasta hann kann gera, tá ið eigari 2 hefur gjørt av, hvussu nógv hann bjóðar út, er at velja ta nøgd, sum er best fyri hann.

Cournot vísti, at hetta førði til eina teori um prísformatión, og at prísurin á einum duopoli leggur seg onkustaðni millum monopolprísir og prísir við fullkomnari kapping. Hetta er eisini kent undir heitinum Cournot ekvilibrium. Hann lýsti eisini, at so hvørt sum útbjóðarar økjast í tali, so lækkar marknaðarprísurin so líðandi og nærkast prísinum við fullkomnari kapping.

Teoriirnar hjá Cournot um monopol og duopol bygdu á hugtøk og háttaløg, ið vóru fullkomiliga nýggj, tá ið tey komu fram, og sum ikki fingur ta viðurkenning, tey høvdu uppi-borið fyrr enn væl inni í 20. øld. Búskaparfrøðingar tá høvdu lítlan kunnleika til støddfrøðina, sum Cournot nýtti, og í teirra eygum hevði bókin lítlan týdning í búskaparfrøði. Men Cournot livdi kortini nóg leingi at uppliva, at eitt nýtt ættarlið av búskaparfrøðingum gav bókini ans og viðurkendi hana sum eitt av mest originalu og slóðbrótandi verkum í hesum partinum av búskaparligari teori. Til dømis hevði landsmaður hansara Léon Walras (1834-1910) lisið bókina hjá Cournot og heiðraði hann í bók, sum kom út í 1874. Cournot doyði í 1877.

Keldur

Robbins, Lionel (1998), *A History of Economic Thought. The LSE Lectures*, edited by Steven G. Medema and Warren J. Samuels. Princeton: Princeton University Press.

Sandmo, Agnar (2011), *Economics Evolving – A History of Economic Thought*. Princeton: Princeton University Press.